

SHARQSHUNOSIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

1

2026

ILMIY JURNAL
ISSN 2181-8096

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

SCIENTIFIC JOURNAL OF THE TASHKENT STATE UNIVERSITY
OF ORIENTAL STUDIES

№ 1, 2026

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS**ADABIYOTSHUNOSLIK// ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ // LITERATURE**

- Abdurashidova N.* Yangi davr Vyetnam hikoyanavisligining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari 3
Abduvaxidov A. Sarvepalli Radhakrishnanning falsafiy-teologik qarashlari 16
Ashurova M. Xitoy adabiyotida esse janrining paydo bo‘lishi va taraqqiyoti 29

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK //
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ //
LINGUISTICS AND STUDY OF TRANSLATION

- Закурова У.* Англицизмы в лингвистической литературе языка урду 40
Tursunbayeva Z. Tarixiy asarlar tarjimasida o‘lchov birliklarining ifodalanishi 51
Karimova X. Overview and thinking on the development of modern chinese terminology .. 63
Yusupova G. Koreys va o‘zbek lingvomadaniyatida xayrlashish nutq aktining ifodalanishi 79
Fatxutdinova I. Tarjimada semantik ekvivalentlik darajasining ahamiyati 92
Fayzullayeva M. Xitoy tilida gastronomik metaforalarning klassifikatsiyasi 103
Ismoilova F. Ingliz olam milliy lisoniy manzarasida islomiy istilohlar tarjimasini 115

MANBASHUNOSLIK VA TARIXSHUNOSLIK //
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ //
SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

- Turdiyeva D.* Zamonaviy diniy jarayonlar va yangi diniy oqimlar 125
Odilov B. O‘zbekistonda kulolchilik maktablarining vujudga kelishiga doir bazi mulohazalar 137

XALQARO MUNOSABATLAR VA SIYOSAT //
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОЛИТИКА //
INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICS

- Xodjimuratova D.* Eron siyosiy tizimida teokratik institutlarning o‘rni 152
Shukurov A. O‘zbekiston respublikasi va Saudiya arabistoni o‘rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi va rivojlanish istiqbollari 162
To‘ychiyeva R. Yangi davrda Hindiston-yaqin sharq aloqalari: energetik hamkorlik va geosiyosiy dinamika 175
Bo‘ronov S. Qo‘shqepa kanalining Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizligiga ta‘siri 186

FALSAFA // ФИЛОСОФИЯ // PHILOSOPHY

- Иззетова Э.* Парадигма постконфуцианства Фэн Юланя в контексте философского дискурса 195

**O‘ZBEKISTONDA KULOLCHILIK MAKTABLARINING VUJUDGA
KELISHIGA DOIR BAZI MULOHAZALAR
(XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshlari)**

BOBIR ODILOV

Dotsent, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD, TDSHU

ORCID ID: 0000-0002-9961-3071

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida an‘anaviy kulolchilik maktablarining vujudga kelishi, shakllanish omillari hamda ularning tarixiy-madaniy taraqqiyot jarayonidagi o‘rni tarixiy-antropologik va etnologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda kulolchilik maktablarining paydo bo‘lishiga ta‘sir ko‘rsatgan tabiiy resurslar, hududiy xo‘jalik an‘analari, ustoz–shogirdlik tizimi, mahalliy bozor munosabatlari hamda madaniy almashinuv jarayonlari o‘zaro bog‘liqlikda yoritiladi. Shuningdek, kulolchilik markazlari shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy asoslari ochib berilib, hunarmandchilik an‘anasining uzluksizligi va hududiy maktablarning o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari an‘anaviy kulolchilik maktablarini tarixiy jarayon mahsuli sifatida tushunish hamda ularning zamonaviy transformatsiyasini anglashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *an‘anaviy kulolchilik, kulolchilik maktablari, hunarmandchilik, ustoz–shogird an‘anasi, kulolchilik markazlari, madaniy meros, tarixiy-antropologik yondashuv, etnologik tadqiqot, hududiy an‘analar, kulolchilik texnologiyasi, hunarmandchilik transformatsiyasi, ijtimoiy-madaniy jarayonlar.*

Abstract: *This article analyzes the emergence of traditional pottery schools in the territory of Uzbekistan, the factors that contributed to their formation, and their role in historical and cultural development through historical-anthropological and ethnological approaches. The study examines, in an interconnected manner, the influence of natural resources, regional economic traditions, master–apprentice transmission systems, local market relations, and processes of cultural exchange on the development of pottery schools. In addition, the socio-economic and cultural foundations underlying the formation of pottery centers are explored, while the continuity of craft traditions and the distinctive characteristics of regional schools are scientifically analyzed. The findings contribute to understanding traditional pottery schools as products of historical processes and help to interpret their contemporary transformations.*

Key words: *traditional pottery, pottery schools, handicrafts, master–apprentice tradition, pottery centers, cultural heritage, historical-anthropological approach, ethnological research, regional traditions, pottery technology, transformation of handicrafts, socio-cultural processes.*

Аннотация: *В данной статье на основе историко-антропологического и этнологического подходов анализируются процессы возникновения традиционных гончарных школ на территории Узбекистана, факторы их формирования, а также их роль в историко-культурном развитии региона. В исследовании во*

взаимосвязи рассматриваются природные ресурсы, региональные хозяйственные традиции, система передачи мастерства «мастер–ученик», местные рыночные отношения и процессы культурного взаимодействия, оказавшие влияние на формирование гончарных школ. Кроме того, раскрываются социально-экономические и культурные основы становления гончарных центров, проводится научный анализ преемственности ремесленных традиций и специфических особенностей региональных школ. Результаты исследования способствуют пониманию традиционных гончарных школ как продукта исторического развития, а также позволяют осмыслить особенности их современной трансформации.

Ключевые слова: *традиционное гончарное ремесло, гончарные школы, ремесленничество, традиция «мастер–ученик», гончарные центры, культурное наследие, историко-антропологический подход, этнологическое исследование, региональные традиции, технология гончарного производства, трансформация ремесленничества, социокультурные процессы.*

INTRODUCTION/ ВВЕДЕНИЕ/KIRISH

O‘zbekiston hududidagi an’anaviy kulolchilik markazlari tarixi va ularning ijtimoiy-madaniy funksiyalarini tahlil qilish kulolchilikni faqat maishiy ehtiyojni qondiradigan hunar sifatida emas, balki shahar madaniyati, bozor iqtisodiyoti, kasbiy mahalla tizimi, ustoz–shogird instituti hamda estetik identitetni shakllantiruvchi barqaror an’ana sifatida ko‘rishni talab etadi. XV–XVIII asrlarda shaharlashuv jarayonlarining kuchayishi, ichki savdo aloqalarining kengayishi va hunarmandchilik mahallalarining ijtimoiy tuzilma sifatida mustahkamlanishi natijasida kulolchilik ishlab chiqarishi ham iqtisodiy, ham kasbiy jihatdan barqaror tizimga aylangan. Aynan shu davrda kasb sirlarini saqlash va uzatish mexanizmlari, mehnat taqsimoti, ustaxona muhitining mustahkamlanishi hamda mahsulotlarning rang, naqsh, shakl xususiyatlari bo‘yicha hududiy farqlanish jarayoni kuchayib, keyinchalik “Rishton”, “G‘ijduvon”, “Xiva” kabi nomlar bilan tanilgan maktablarning ijtimoiy va badiiy belgilarini shakllantirganini ilmiy jihatdan kuzatish mumkin. Shu bois kulolchilik maktablarining shakllanishini ijtimoiy-antropologik ma’noda aynan XV–XVIII asrlar bilan bog‘lash, XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida esa bu maktablarning aniq hududiy nomlar bilan manbalarda qayd etilib, ilmiy muomalaga kirishi hamda uslubiy farqlari ravshanlashishi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan asosli yondashuvdir (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931).

Mazkur ishning maqsadi O‘zbekiston hududida kulolchilik maktablarining shakllanish bosqichlarini ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy omillar bilan bog‘liq holda tushuntirish, XIX asr oxiri—XX asr boshlaridagi tavsifiy-analitik manbalar orqali maktablar mavjudligini tasdiqlovchi dalillarni ilmiy muhokama qilish, shuningdek XX asr (1920–1980-yillar) davomida sovet siyosati va iqtisodiy tizimi sharoitida kulolchilikning tashkiliy tuzilmasi qanday transformatsiyaga uchraganini, bu transformatsiya mahalliy uslublar, rang tizimi va ustoz–shogird mexanizmlariga qanday ta’sir ko‘rsatganini akademik asosda tahlil etishdan

iborat. Ish gipotezasi shundan iboratki, kulolchilik maktablari “paydo bo‘lishi”ni faqat manbalarda nom bilan qayd etilgan davr bilan cheklash to‘liq ilmiy natija bermaydi; aksincha, maktablarning shakllanishi uzoq muddatli ijtimoiy jarayon bo‘lib, XV–XVIII asrlarda barqaror kasbiy muhit sifatida vujudga kelgan, XIX asr oxiri—XX asr boshlarida esa ularning nomlanishi, tavsifi va hududiy uslubiy identifikatsiyasi kuchaygan (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). Ushbu gipotezani tekshirish uchun tarixiy manbalar, huquqiy hujjatlar, ekspeditsiya materiallari hamda sovet davri ilmiy adabiyotlari qiyosiy tahlil qilindi (Fakhretdinova, 1972, pp. 46–50; Sukhareva, 1966; Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959).

METHODS/ МЕТОДЫ / TADQIQOTNING USULLARI

O‘zbekiston hududidagi an’anaviy kulolchilik markazlari tarixi va ularning ijtimoiy-madaniy funksiyalarini tahlil qilish kulolchilikni faqat maishiy ehtiyojni qondiradigan hunar sifatida emas, balki shahar madaniyati, bozor iqtisodiyoti, kasbiy mahalla tizimi, ustoz–shogird instituti hamda estetik identitetni shakllantiruvchi barqaror an’ana sifatida ko‘rishni talab etadi. XV–XVIII asrlarda shaharlashuv jarayonlarining kuchayishi, ichki savdo aloqalarining kengayishi va hunarmandchilik mahallalarining ijtimoiy tuzilma sifatida mustahkamlanishi natijasida kulolchilik ishlab chiqarishi ham iqtisodiy, ham kasbiy jihatdan barqaror tizimga aylangan. Aynan shu davrda kasb sirlarini saqlash va uzatish mexanizmlari, mehnat taqsimoti, ustaxona muhitining mustahkamlanishi hamda mahsulotlarning rang, naqsh, shakl xususiyatlari bo‘yicha hududiy farqlanish jarayoni kuchayib, keyinchalik “Rishton”, “G‘ijduvon”, “Xiva” kabi nomlar bilan tanilgan maktablarning ijtimoiy va badiiy belgilarini shakllantirganini ilmiy jihatdan kuzatish mumkin. Shu bois kulolchilik maktablarining shakllanishini ijtimoiy-antropologik ma’noda aynan XV–XVIII asrlar bilan bog‘lash, XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida esa bu maktablarning aniq hududiy nomlar bilan manbalarda qayd etilib, ilmiy muomalaga kirishi hamda uslubiy farqlari ravshanlashishi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan asosli yondashuvdir (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931).

Mazkur ishning maqsadi O‘zbekiston hududida kulolchilik maktablarining shakllanish bosqichlarini ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy omillar bilan bog‘liq holda tushuntirish, XIX asr oxiri—XX asr boshlaridagi tavsifiy-analitik manbalar orqali maktablar mavjudligini tasdiqlovchi dalillarni ilmiy muhokama qilish, shuningdek XX asr (1920–1980-yillar) davomida sovet siyosati va iqtisodiy tizimi sharoitida kulolchilikning tashkiliy tuzilmasi qanday transformatsiyaga uchraganini, bu transformatsiya mahalliy uslublar, rang tizimi va ustoz–shogird mexanizmlariga qanday ta’sir ko‘rsatganini akademik asosda tahlil etishdan iborat. Ish gipotezasi shundan iboratki, kulolchilik maktablari “paydo bo‘lishi”ni faqat manbalarda nom bilan qayd etilgan davr bilan cheklash to‘liq ilmiy natija

bermaydi; aksincha, maktablarning shakllanishi uzoq muddatli ijtimoiy jarayon bo‘lib, XV–XVIII asrlarda barqaror kasbiy muhit sifatida vujudga kelgan, XIX asr oxiri—XX asr boshlarida esa ularning nomlanishi, tavsifi va hududiy uslubiy identifikatsiyasi kuchaygan (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). Ushbu gipotezani tekshirish uchun tarixiy manbalar, huquqiy hujjatlar, ekspeditsiya materiallari hamda sovet davri ilmiy adabiyotlari qiyosiy tahlil qilindi (Fakhretdinova, 1972, pp. 46–50; Sukhareva, 1966; Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959).

RESULTS/ РЕЗУЛЬТАТЫ/ NATIJALAR

O‘zbekiston hududida kulolchilik maktablarining shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlarini o‘rganish natijalari, avvalo, “maktab” tushunchasini oddiy hududiy nom yoki faqat badiiy uslub bilan chegaralab bo‘lmasligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari kulolchilik maktabi deganda kasbiy muhitning ijtimoiy barqarorlashuvi, ustoz–shogird institutining uzluksizligi, texnologik sirlar va ishlab chiqarish tajribasining avlodan-avlodga o‘tishi, bozor va savdo aloqalari orqali mahsulotning keng tarqalishi, shuningdek rang, bezak va shakl mezonlarining hududiy “me‘yor”ga aylanishi kabi bir-birini to‘ldiruvchi belgilarni tushunish zarurligini asoslaydi. Shu ma’noda, XV–XVIII asrlarda shaharlashuv kuchaygani sari hunarmandchilik mahallalari shakllanib, ixtisoslashuv chuqurlashgan va kulolchilik ishlab chiqarishi ham alohida kasbiy institut sifatida barqarorlashgan. Bu jarayon natijasida ustoz–shogird munosabatlari kasb sirlarini muhofaza qiluvchi va uzatuvchi mexanizmga aylangan, ustaxonalar atrofida jamoaviy mehnat tajribasi mustahkamlangan, mahsulotlarning rang va bezak repertuari hamda shakl standartlari hududiy an‘ana darajasiga ko‘tarilgan. Natijada keyinchalik “Rishton”, “G‘ijduvon”, “Xiva” singari markazlar bilan bog‘lanadigan an‘anaviy maktablarning asosiy xususiyatlari aynan ushbu davrning ijtimoiy-iqtisodiy zaminida vujudga kelganini ilmiy jihatdan asoslash mumkin bo‘ldi. Tadqiqot bu davrni maktablarning “nomlanishi”dan ko‘ra, ularning “institutsonallashuvi” davri sifatida ko‘rish kerakligini ko‘rsatadi.

XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlariga kelib kulolchilik markazlarining mavjudligi va hududiy uslublarning farqlanishi bo‘yicha manbalar yanada ko‘payadi. Natijalarga ko‘ra, aynan shu davrda Turkiston hududida kulolchilikka oid maxsus tavsifiy materiallarning paydo bo‘lishi ilmiy jihatdan muhim burilish hisoblanadi. Xususan, N. N. Shcherbina-Kramarenkoning 1898 yilda e‘lon qilingan “Goncharnoe proizvodstvo u tuzemtsev Sredney Azii” maqolasi mintaqa kulolchiligini tavsiflovchi dastlabki maxsus ishlar sirasiga kiradi va u kulolchilikning badiiy-texnologik holatini tasvirlash orqali maktablar mavjudligini bilvosita tasdiqlovchi dalillar beradi (Shcherbina-Kramarenko, 1898). Mazkur manbada sirlangan sopol mahsulotlarda oq yaltiroq sir, ultramarin, biryuza, qora va to‘q yashil ranglardan foydalanish, bezaklarda o‘simliksimon naqshlar

ustunligi, shuningdek ayrim qadimiy kelib chiqishga ega motivlarning saqlanib qolganligi qayd etiladi (Shcherbina-Kramarenko, 1898). Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bu tavsiflar bir necha muhim xulosaga olib keladi: birinchidan, XIX asr oxirida kulolchilik an'analari hanuz faol bo'lgan; ikkinchidan, sir va rang repertuarining boyligi ustalarning texnologik mahoratini hamda estetik qarashlarning rivojlanganligini ko'rsatadi; uchinchidan, bezaklarda o'simliksimon naqshlarning ustunligi islomiy bezak an'analari va mahalliy estetik didning davomiyligini bildiradi; to'rtinchidan, "qadimiy motivlar"ning uchrashi badiiy an'ananing chuqur tarixiy ildizga ega ekanini anglatadi. Demak, XIX asr oxiri kuzatuvlarini kulolchilik maktablarining "paydo bo'lishi"ni emas, balki ularning "aniq tavsiflanishi va yozma manbalarda mustahkam qayd etilishi"ni ko'rsatuvchi bosqich sifatida baholash maqsadga muvofiq bo'ldi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, XIX asr oxiri—XX asr boshlarida kulolchilik ishlab chiqarishi ayrim hududlarda ayniqsa faol bo'lgan va bu faollik shaharlarning hunarmandchilik infratuzilmasi, savdo yo'llari va bozor talabi bilan bevosita bog'liq holda namoyon bo'lgan. Ushbu davrda Samarqand, G'ijduvon hamda Farg'ona vodiysidagi Rishton atrofida kulolchilik ishlab chiqarishi eng faol rivojlangan markazlar sifatida ajralib turgani haqidagi ma'lumotlar tahlil qilindi. Samarqand shahrida XX asr boshlarida kulolchilik ustaxonalari keng tarqalgan bo'lib, kulolchilik shaharning muhim hunarmandchilik tarmoqlaridan biri sanalgani qayd etiladi; bu holat ishlab chiqarishning alohida ustalar faoliyatidan barqaror ustaxona tizimiga ega hududiy ishlab chiqarish muhitiga aylanganini ko'rsatadi. Farg'ona vodiysida esa Rishton markazi alohida o'rin egallagani, Rishton va atrofida ko'plab ustaxonalar faoliyat yuritgani, bu yerda ishlab chiqarilgan sirlangan sopol buyumlar keng hududlarga tarqalgani haqidagi dalillar Rishtonning mintaqaviy ta'sir markazi bo'lganini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari bu holatni Rishton an'analari ta'sirida boshqa kulolchilik punktlari ham shakllangan, degan ilmiy talqin uchun asos sifatida ko'rsatdi. Shu tarzda Rishton nafaqat mahalliy ishlab chiqarish nuqtasi, balki butun mintaqaga uchun uslubiy referens vazifasini bajargan kulolchilik maktabi sifatida ko'rilishi mumkinligi aniqlandi.

Natijalarda hududiy farqlanishning eng barqaror ko'rsatkichlari sifatida rang va bezak tizimi alohida ko'rindi. Farg'ona vodiysi va unga yaqin hududlarda ko'k rang hamda uning turli turlari ustunlik qilgani, Samarqand–Buxoro vohasi kulolchiligida esa yashil, jigarrang va sariq ranglarning ko'proq qo'llangani qayd etiladi. Tadqiqot natijalari bunday farqlar tasodifiy estetika emasligini ko'rsatdi: rang tanlovi mahalliy xomashyo, sir tayyorlash tajribasi, bozor talabi, diniy-estetik qarashlar va hududiy identitetning uyg'unlashgan mahsuli bo'lib, maktablarning badiiy "pasporti" sifatida xizmat qilgan. Aynan rang tizimi bilan bog'liq

barqarorlik kulolchilik maktablarini bir-biridan ajratishda muhim mezon ekani aniqlandi.

XX asr boshlariga kelib, kulolchilik markazlarining manbalarda alohida “o‘choq” sifatida qayd etilishi ilmiy dalillarni mustahkamladi. B. P. Denike ishlarida Samarqand, Toshkent, Andijon, Xo‘jand, Buxoro hamda Farg‘ona vodiysidagi Rishton kabi markazlar alohida kulolchilik o‘choqlari sifatida ko‘rsatiladi (Denike, 1931). Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bunday qaydlar ikki muhim mazmunga ega: birinchidan, kulolchilik ishlab chiqarishi tasodifiy va epizodik emas, balki tarixan shakllangan ixtisoslashgan hunarmandchilik sohasi sifatida mavjud bo‘lgan; ikkinchidan, bu markazlarning savdo yo‘llari va shahar madaniyati rivojlangan hududlarda joylashgani mahsulotlarga talabning yuqori bo‘lganini, buyumlar nafaqat mahalliy iste‘mol, balki qo‘shni hududlar bozorlariga ham chiqarilganini anglatadi. Natijada, sopol buyumlar kundalik ehtiyojni qondirish bilan birga, mintaqaning estetik didi va madaniy an‘analarini aks ettiruvchi badiiy mahsulotlarga aylanganini ilmiy asosda qayd etish mumkin bo‘ldi.

Natijalar ichida yana bir muhim qatlam sifatida XIX asr oxiri—XX asr boshlarida ayrim kuzatuvchilarning kulolchilik mahsulotlarida texnologik ishlov va rang uyg‘unligi pasayish holatlari sezila boshlaganini, biroq an‘anaviy bezak va rang tanlash madaniyati to‘liq yo‘qolmaganini qayd etishi turadi (Denike, 1931). Tadqiqot natijalari bunday holatni XIX asr oxiridagi iqtisodiy o‘zgarishlar, savdo aloqalarining kengayishi va zavod usulida ishlab chiqarilgan arzon sanoat buyumlarining mahalliy bozorlarga kirib kelishi bilan izohlash mumkinligini ko‘rsatdi. Bozorga arzon sanoat mahsulotlari kirib kelishi natijasida an‘anaviy hunarmandchilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning bir qismi kamaygan, ayrim ustalar ishlab chiqarishni tezlashtirish va mahsulotni arzonlashtirishga majbur bo‘lgan, bu esa ba‘zan buyumlar sifati va bezaklarning badiiy mukammalligiga ta‘sir ko‘rsatgan. Shu bilan birga, natijalar shuni ko‘rsatdiki, ko‘p asrlik ustoz–shogird an‘analari asosida shakllangan bezak uslublari va rang tanlash tajribasi butunlay uzilmagan; aksincha, yangi sharoitga moslashgan holda saqlanib qolgan va bu kulolchilik san‘ati tashqi bosimlarga qaramay madaniy merosning yashovchan qismi sifatida davom etganini anglatadi.

Kulolchilik maktablarining tarixiy rivojlanishini yoritishda XX asrning 20–80 yillari alohida bosqich sifatida ajralib turadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, aynan shu davrda an‘anaviy hunarmandchilik ishlab chiqarishining tashkiliy tuzilmasi, iqtisodiy faoliyat shakllari hamda kulolchilik markazlarining faoliyat sharoiti tubdan o‘zgarishga yuz tutgan. Sovet hokimiyati o‘rnatilgach, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha sohalari singari hunarmandchilik ishlab chiqarishi ham markazlashtirish va yangi iqtisodiy siyosat ta‘sirida qayta tashkil etilgan. Natijada an‘anaviy ustaxonalarga tayangan

kulolchilik faoliyati kooperativ va artel tizimlari orqali qayta strukturalashtirilgan, bu esa ustoz–shogird tizimining uzilish xavfini kuchaytirgan, mahsulot turlarining standartlashuvi va shakl-bezak soddalashuviga olib kelgan holatlar kuzatilgan.

Tadqiqot natijalari 1920–1930-yillarni kulolchilik maktablari tarixida “rivojlanish”dan ko‘ra “saqlanib qolish va moslashuv” bosqichi sifatida tavsiflash to‘g‘riroq ekanini ko‘rsatdi. Bu davrda ishlab chiqarishning izdan chiqishi, xomashyo ta‘minotidagi uzilishlar va bozor munosabatlarining buzilishi sabab an‘anaviy ustaxonalar faoliyati qisqarib, ko‘plab ustalar yangi ishlab chiqarish shakllariga moslashishga majbur bo‘lgan (Fakhretdinova, 1972, pp. 46–50). Etnografik adabiyotlarda ham XX asr boshlarida Buxoro va unga tutash hududlarda hunarmandchilik ishlab chiqarishining qisqarishi hamda ayrim kasb turlarining faqat mahalliy ehtiyoj doirasida saqlanib qolgani qayd etiladi (Sukhareva, 1966). Shu bilan birga, natijalar ko‘rsatadiki, aholisi gavjum shaharlarda an‘anaviy jarayonlar kam sonli bo‘lsa-da saqlanib qolgan va bu holat keyingi davr tiklanishiga tayanch bo‘lib xizmat qilgan.

1920-yillarning oxiri va 1930-yillarda hunarmandchilikni kooperativ shaklga o‘tkazish siyosati kuchayganini huquqiy hujjatlar ochiq ko‘rsatadi. 1927 yildagi normativ hujjatlarda kasb-hunar kooperativi shirkatlari (artellar) a‘zolarining shaxsiy mehnati asosida korxonalarni yuritishi hamda xo‘jaliklarni birgalikda foydalanish maqsadida birlashtirishi belgilangan (TsIK SSSR & SNK SSSR, 1927). 1932 yilda promyslov kooperatsiya faoliyati kengaygani munosabati bilan tizimni yanada qat‘iy ixtisoslashtirish asosida qayta tashkil etish, kasb-hunar kooperativi ustidan umumiy rahbarlikni maxsus qo‘mita orqali amalga oshirish hamda respublikalarda kooperativ ittifoqlarni qayta tashkil etish vazifasi yuklatilgan (Sovnarkom SSSR, 1932). Tadqiqot natijalari bu jarayonning ikki tomonlama ta‘sirini ko‘rsatdi: bir tomondan, kooperativ tizim hunarmandlar faoliyatiga tashkiliy-iqtisodiy barqarorlik unsurlarini olib kirgan; ikkinchi tomondan, an‘anaviy ustaxona mustaqilligini institutsional cheklab, mahsulotlarda standartlashuvni kuchaytirgan. Standartlashuv natijasida davlat buyurtmasi asosida ishlab chiqariladigan buyum turlari va shakllari soddalashgan, kundalik ehtiyojga mo‘ljallangan mahsulotlar hajmi ortgan, ayrim hududlarga xos bezak va shakl xilma-xilligi qisqargan. Biroq natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, kulolchilikning butunlay yo‘qolib ketishiga yo‘l qo‘yilmagan; ayrim tajribali ustalar yangi tizim doirasida ham an‘anaviy texnologiya va bezak elementlarini imkon qadar saqlashga intilgan.

Natijalarda kulolchilik an‘analarini saqlab qolishda ko‘rgazma va muzey instituti muhim omil bo‘lib ko‘rindi. 1927 yilda “ustalar asarlarining eng yaxshi namunalari” ko‘rgazmasi tashkil etilganligi, keyinchalik doimiy faoliyat yo‘lga qo‘yilgani, 1938 yilga kelib uy-ustasi hunarmandchiligi muzeyi ochilib, kulolchilik buyumlari namoyish etila boshlaganini rasmiy ma‘lumotlar tasdiqlaydi

(Direktsiya pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan, n.d.). Tadqiqot natijalari buni kulolchilikni “faqat ishlab chiqarish”dan tashqari “madaniy meros” sifatida institutsional himoya qilishga yo‘naltirilgan ijtimoiy mexanizm sifatida talqin qilish imkonini berdi.

1940–1950-yillar natijalarda “o‘tish davri” sifatida namoyon bo‘ldi. Urush sharoitida energiya va yoqilg‘iga ehtiyoj keskin ortgani, respublikada energiya va yoqilg‘i ta‘minoti muammolari yuzaga kelgani, bu esa energiyaga bog‘liq ishlab chiqarish sohalarida, jumladan markazlashgan ustaxonalarda ishlab chiqarish hajmi qisqarishiga olib kelgani qayd etiladi (Islamov, 2008). Shunga qaramay natijalar shuni ko‘rsatdiki, kulolchilik buyumlari kundalik turmush ehtiyojlari uchun zarur bo‘lgani sabab ishlab chiqarish butunlay to‘xtab qolmagan. Metall buyumlar ishlab chiqarish urush ehtiyojlariga yo‘naltirilgani natijasida ayrim hududlarda sopol idishlarga bo‘lgan talab ortgan va bu an‘anaviy kulolchilikni saqlab qolish uchun qo‘shimcha iqtisodiy zamin yaratgan. Urushdan keyingi yillarda kooperativ va artel tizimlari qayta faoliyat ko‘rsata boshlagan, ishlab chiqarish asta-sekin barqarorlashgan va kulolchilik aholi maishiy talabini qondirishda muhim rol o‘ynagan.

Xorazm hududi bo‘yicha ekspeditsiya materiallari natijalarga aniq manbaviy tayanch berdi. Xiva va unga tutash hududlarda kulolchilik ishlab chiqarishi davom etgani, idish-tovoq tayyorlashning mahalliy an‘anaviy shakllari saqlanib qolgani, kulolchilik hunari barqarorligini saqlagan holda ayrim aholi manzillarida faoliyat yuritishda davom etgani qayd etiladi (Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959). Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, 1940–1950-yillardagi jarayonlarni “inqiroz” emas, balki “moslashuv va minimal barqarorlik orqali uzluksizlikni saqlash” bosqichi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Bu davrda badiiy bezakdan ko‘ra funksional jihatlar ustunlashgan, ustalar mahsulotni tez va ko‘proq tayyorlashga majbur bo‘lgani sabab bezak tizimi soddalashgan, ayrim hududiy uslubiy tafovutlar kamaygan. Biroq natijalar texnologik tajriba va ustachilik an‘analari uzilmaganini, aksincha keyingi badiiy tiklanish uchun zarur “kasbiy xotira” saqlanganini ko‘rsatdi.

1960–1980-yillar natijalarda “badiiy tiklanish va ilmiy e‘tirof” davri sifatida ajraldi. Tadqiqot natijalari 1960-yillardan boshlab madaniy merosga qiziqish ortgani, xalq amaliy san‘atiga e‘tibor kuchaygani, turizm rivojlanishi va zamonaviy insonning ma‘naviy ehtiyojlari kengaygani natijasida sopol buyumlarga qiziqish oshganini ko‘rsatadi (Korolyova, 1972, pp. 39–50). Bunday ijtimoiy talab kulolchilik markazlari faoliyatida badiiy yo‘nalishning qayta jonlanishiga olib kelgan: kulolchilik buyumlari endi faqat kundalik ehtiyoj predmeti emas, balki ko‘rgazma, interyer bezagi va san‘at asari sifatida ham qadrlana boshlagan. Natijalar ko‘rgazmalar, muzey fondlarini boyitish jarayonlari kulolchilikka nisbatan qiziqishni oshirganini, ayrim markazlar mahsulotlari san‘at

asari sifatida namoyish qilinib, hududiy uslubiy xususiyatlarga e'tibor kuchayganini ko'rsatdi (Direksiya pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan, n.d.).

Bu davrda ilmiy doiralarda kulolchilik buyumlarining texnologiyasi, bezak tizimi va hududiy farqlari tizimli tahlil qilina boshlagani, ayrim hududiy markazlar alohida maktablar sifatida qayd etilib, ularning tarixiy taraqqiyoti va uslubiy xususiyatlari tavsiflangani natijalarda yaqqol ko'rindi (Zhadova, 1963). Zhadova O'zbekistonda qadimdan shakllangan mahalliy kulolchilik xususiyatlari saqlanib qolganini, ular zamon talablariga mos ravishda rivojlanishda davom etayotganini, kulolchilik markazlari "maktab" sifatida uzluksiz yashab kelayotgan va bir vaqtning o'zida tajriba almashuvi orqali yangilanib borayotgan tizim ekanini ta'kidlaydi (Zhadova, 1963). Tadqiqot natijalari bu fikrni maktablar tarixini o'zgartirish qolip sifatida emas, balki davomiylik va yangilanish uyg'unligida kechadigan jarayon sifatida talqin qilishga asos bo'lishini ko'rsatdi. Shu davrda uchta an'anaviy bezak texnikasi keng qo'llanilgani haqidagi qaydlar ham bezak texnologiyasi kulolchilik maktablarini ajratib turuvchi muhim amaliy mezon ekanini tasdiqlaydi (Zhadova, 1963). Natijada maktablar rivoji ko'pincha butunlay yangi uslub paydo bo'lishidan ko'ra, mavjud texnik repertuar doirasida uslubiy izlanishlar, mahalliy talqinlar va rang-kompozitsiya me'yorlarining kuchayishi orqali kechgan.

Natijalarda kulolchilik markazlarini mintaqaviy guruhlar sifatida ajratish va klassifikatsiya qilishga oid yondashuvlar ham qayd etildi. 1974-yilgi albomda O'zbekiston bo'yicha kulolchilik markazlari uch yirik mintaqaviy guruhga va yigirmaga yaqin markazlarga ajratilgani, shuningdek buyumlarning xususiyatiga ko'ra sirlangan sopol, sopol o'yinchoqlar va qo'lda yasaladigan keramika turlariga klassifikatsiya qilingani ko'rsatilgan (Derviz et al., 1974). Tadqiqot natijalari buni "maktab" tushunchasini faqat maishiy idishlar bilan cheklamay, badiiy-ixtisoslashgan yo'nalishlar bo'yicha ham tushuntirishga qaratilgan ilmiy urinish sifatida baholashga imkon berdi. Biroq natijalar ayni davrda ishlab chiqarishning davlat tizimi doirasida tashkil etilishi mahsulotlarni ma'lum darajada standartlashtirish jarayonini ham kuchaytirganini ko'rsatdi: ko'plab ustaxonalar ko'rgazma va savdo uchun mo'ljallangan mahsulotlarni ko'proq ishlab chiqargan, bu esa ayrim hollarda an'anaviy shakl va bezaklarning soddalashishiga olib kelgan. Shunga qaramay, tajribali ustalar tomonidan hududiy bezak va texnologik an'analarni saqlab qolishga intilish davom etgani natijalarda qayd etildi. Demak, 1960–1980-yillar maktablar tarixida ikki tomonlama jarayon sifatida namoyon bo'ldi: bir tomondan badiiy meros sifatida e'tirof va ilmiy muomalaga kirish kuchaydi, ikkinchi tomondan standartlashuv bosimi ayrim mahalliy tafovutlarni qisqartirdi.

1980-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab iqtisodiy tizimda yuzaga kelgan inqiroz holati hunarmandchilik faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani natijalarda alohida ko'rsatildi. Markazlashgan ta'minot tizimining izdan chiqishi, davlat buyurtmalarining kamayishi va iqtisodiy aloqalarning zaiflashuvi kulolchilik ustaxonalari faoliyatida beqarorlikni kuchaytirgan. Avvalgi davrlarda artel va ishlab chiqarish birlashmalari orqali tashkil etilgan ustaxonalar qo'llab-quvvatlashdan mahrum bo'la boshlagan, ko'plab ustalar buyurtmalar yo'qligi sabab ishlab chiqarish hajmini kamaytirishga majbur bo'lgan, ayrim hududlarda ustaxonalar vaqtincha to'xtagan yoki ustalar boshqa daromad manbalarini izlagan. Shu bilan birga bozor munosabatlariga o'tish jarayoni boshlanishi ayrim ustalar uchun yangi imkoniyatlar yaratgani, ular mahsulotni mustaqil ishlab chiqarib bozorga chiqarishga kirishgani, natijada xaridor didiga moslashish kuchaygani qayd etildi. Tadqiqot natijalari bu davrni mustaqillik davrida hunarmandchilikni qayta tiklash jarayonlari uchun muhim tajriba bosqichi sifatida ko'rish mumkinligini ko'rsatdi.

Umumiy natija sifatida tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston hududida kulolchilik maktablarining shakllanishi uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar mahsuli bo'lib, bu jarayonni birgina davr bilan cheklab bo'lmaydi. XV–XVIII asrlarda maktablarning ijtimoiy barqaror institutsional asosi vujudga kelgan, XIX asr ikkinchi yarmi—XX asr boshlarida maktablar aniq hududiy nomlar bilan manbalarda qayd etilib, uslubiy farqlari ravshanlashgan (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). XX asrning 20–80-yillarida esa siyosiy va iqtisodiy tizimdagi tub o'zgarishlar kulolchilik faoliyatini tashkiliy jihatdan qayta shakllantirgan, ayrim hududiy tafovutlarni qisqartirgan bo'lsa-da, texnologik tajriba va ustachilik an'analari uzilmagan, aksincha moslashgan holda davom etgan (TsIK SSSR & SNK SSSR, 1927; Sovnarkom SSSR, 1932; Fakhretdinova, 1972, pp. 46–50; Korolyova, 1972, pp. 39–50). Shu tariqa kulolchilik maktablari tarixini “uzilish”lar zanjiri sifatida emas, balki barqaror yadroga ega bo'lgan, biroq davr talablari bilan shakl va tashkiliy ko'rinishini o'zgartirib boradigan transformatsion jarayon sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli ekani aniqlandi.

DISCUSSION/ ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА

Olingan natijalar kulolchilik maktablari tarixini talqin qilishda metodologik nuqtayi nazardan eng avvalo “maktab” tushunchasining mazmun doirasini aniqlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Agar “maktab” faqat ma'lum hududda kulolchilik borligi yoki mahsulotlarda ayrim o'xshash bezaklar uchrashi bilan izohlansa, bu yondashuv kulolchilikning ijtimoiy institut sifatidagi mohiyatini yetarli darajada ochib bera olmaydi. Tadqiqot natijalari “maktab”ning barqarorligi ishlab chiqarishning ijtimoiy tashkil topishi, ustoz–shogird tizimining uzluksizligi, mehnat taqsimoti, texnologik bilimlar va badiiy repertuarining avlodan-avlodga

o'tishi, mahsulotlarning bozor orqali tarqalishi hamda mahalliy estetik me'yorlarning shakllanishi bilan belgilanishini ko'rsatdi. Shu nuqtai nazardan, kulolchilik maktablari tarixini davrlashtirishda ham "nomlanish" va "shakllanish" bosqichlarini farqlash muhim: XV–XVIII asrlar maktablarning ijtimoiy-institutsional asosi kuchaygan davr sifatida, XIX asr oxiri—XX asr boshlar esa ularning yozma manbalarda tavsiflanib, hududiy nom bilan mustahkam identifikatsiya qilina boshlagan davr sifatida talqin qilinishi ilmiy jihatdan aniqroq natija beradi (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). Bunda muhim jihat shundan iboratki, "manbada nom bilan uchrashi" maktabning endi paydo bo'lganini emas, aksincha, u avvaldan mavjud bo'lgan tizimning tashqi kuzatuvchi yoki ilmiy diskursda qayd etilish bosqichiga chiqqanini bildiradi.

Shcherbina-Kramarenko (1898) keltirgan tavsifiy dalillar muhokama nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega, chunki u XIX asr oxirida Turkiston kulolchiligida texnologik va badiiy tajribaning yuqori darajada saqlanganini ko'rsatadi. Oqartirilgan yaltiroq sir, ultramarin, to'q yashil kabi ranglarning qo'llanishi nafaqat estetik did, balki sir tayyorlash, pishirish va rangni barqaror tutish bo'yicha murakkab tajriba mavjudligini bildiradi. Demak, bunday rang repertuari oddiy "mahalliy hunar" emas, balki barqaror kasbiy maktab muhiti shakllanganini ko'rsatuvchi indikator bo'la oladi. O'simliksimon naqshlarning ustunligi esa islomiy bezak an'analari bilan mahalliy estetik qarashlar sintezi davom etganini anglatadi. Shu bilan birga, "qadimiy motivlarning" saqlanishi masalasi kulolchilikni madaniy xotira tashuvchisi sifatida muhokama qilish imkonini beradi: hunar tizimi nafaqat buyum ishlab chiqaradi, balki ramziy-badiiy elementlarni ham avloddan avlodga ko'chiradi. Bu holat kulolchilik maktablarini faqat iqtisodiy faoliyat turi emas, balki estetik va tarixiy xotirani modellashtiruvchi institut sifatida ko'rsatadi.

Denike (1931)da turli markazlarning "kulolchilik o'choqlari" sifatida qayd etilishi ham muhokamada "maktab"ning ijtimoiy geografiyasi tushunchasini kuchaytiradi. Markazlarning ko'pligi, ularning shaharlar va savdo yo'llari yaqinida joylashishi, ishlab chiqarishning faqat mahalliy ehtiyoj bilan cheklanmasdan bozorlararo almashinuvga kirishganini ko'rsatadi. Bu yerda muhokama uchun muhim nuqta shundaki, bozor talabining mavjudligi va mahsulotlarning tarqalishi maktab uslubining tanilishiga xizmat qiladi: buyum keng hududga tarqalgani sari u "Rishtoncha", "G'ijduvoncha" yoki "Xivacha" kabi tasniflarga zamin yaratadigan barqaror belgilarga ega bo'lishi kerak. Demak, savdo aloqalari maktablar identifikatsiyasining ijtimoiy mexanizmi sifatida ishlaydi. Shu jihatdan, XV–XVIII asrlardagi shaharlashuv va ichki savdo kuchayishi maktablarning shakllanishi uchun ijtimoiy poydevor bo'lib xizmat

qilgan, XIX asr oxiri—XX asr boshidagi tavsiflar esa bu poydevor ustida shakllangan uslubiy tizimning “ko‘rinadigan” bo‘lib qolgan bosqichini yoritadi.

Natijalarda qayd etilgan “sifat pasayishi” yoki rang uyg‘unligining ayrim hollarda susayishi haqidagi fikrlar (Denike, 1931) muhokama doirasida transformatsiya nazariyasi bilan izohlanishi mumkin. Buni “inqiroz” sifatida talqin qilish biryoqlama bo‘lib qoladi, chunki natijalarning o‘zi an’anaviy bezak va rang tanlash madaniyati to‘liq yo‘qolmaganini ko‘rsatadi. Demak, bu jarayon hunarmandchilikning bozor va sanoat bosimi ostida moslashuvi sifatida talqin qilinishi kerak: arzon sanoat mahsulotlari kirib kelishi sharoitida ustalar tezlashtirish, soddalashtirish, xaridorgir shakllarga moslashish orqali iqtisodiy omon qolish strategiyasini tanlagan. Bu esa ba‘zan mahsulot sifati va bezak mukammalligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, biroq ayni paytda hunarning “yadro” elementi—ustoz–shogird tajribasi, asosiy rang va naqsh repertuari, texnologik minimal bilimlar—saqlanib qolgan. Muhokamada shu holat muhim: maktabning “barqaror yadro”si saqlanganligi keyingi bosqichlarda tiklanish va qayta e‘tirof jarayonlarini mumkin qilgan.

Sovet davri natijalari muhokamada institutsional o‘zgarishlarning badiiy an’anaga ta‘siri masalasini o‘rtaga qo‘yadi. 1927 va 1932 yillardagi hujjatlar kooperatsiya va artel tizimining huquqiy asoslarini belgilaganini ko‘rsatadi (TsIK SSSR & SNK SSSR, 1927; Sovnarkom SSSR, 1932). Bu hujjatlar asosida hunarmandchilikni kooperativ tuzilmalar orqali barqarorlashtirish va nazorat qilish maqsadi ko‘zlangan. Muhokama nuqtayi nazaridan, bunday tizim ikki xil natija beradi: bir tomondan, xomashyo ta‘minoti, buyurtma, tashkilotchilik jihatidan barqarorlik oshishi mumkin; ikkinchi tomondan, standartlashuv kuchayib, lokal uslubiy tafovutlar qisqarishi xavfi ortadi. Tadqiqot natijalari aynan shu paradoksni ko‘rsatdi: kooperativ tizim kulolchilikning butunlay yo‘qolib ketishini to‘xtatgan bo‘lsa-da, mahsulot turini soddalashtirish va umumiy talabga moslashtirish orqali ayrim hududiy uslubni “yupqalash” ehtimolini kuchaytirgan. Fakhretdinova (1972) va Sukhareva (1966) bergan ma‘lumotlar bu davrda asosiy masala “rivoj” emas, “saqlanib qolish” bo‘lganini ko‘rsatadi (Fakhretdinova, 1972, pp. 46–50; Sukhareva, 1966). Demak, muhokamada 1920–1930-yillarni maktablar tarixida “pasayish” yoki “o‘sish” kabi qat‘iy baholashdan ko‘ra, “institutsional moslashuv” bosqichi sifatida ko‘rish ilmiy jihatdan to‘g‘riroq.

Urush va urushdan keyingi davrga oid natijalar (Islamov, 2008; Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959) muhokamada kulolchilikning ijtimoiy funksiyasi faqat estetik yoki iqtisodiy emas, balki “zaruriy turmush infratuzilmasi” ekanini ko‘rsatadi. Urush sharoitida energiya resurslari muammolari ishlab chiqarishni cheklagan bo‘lsa-da, sopol buyumlarga ehtiyoj saqlanib qolgan va hatto ayrim sharoitlarda oshgan, chunki metall buyumlar boshqa ehtiyojlarga yo‘naltirilgan.

Bu holat kulolchilikning barqarorligini tushuntiradi: kulolchilik buyumlari kundalik turmushda muqobil bo'lmagan predmetlar sifatida ijtimoiy talabni doimiy ushlab turgan. Xorazm hududida mahalliy an'anaviy shakllarning saqlanishi haqidagi ekspeditsiya ma'lumotlari (Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959) esa "uzluksizlik" tushunchasiga empirik tayanch beradi. Muhokama doirasida bu shuni anglatadiki, hatto tashkiliy tizim o'zgargan, iqtisodiy sharoit og'irlashgan va bezak soddalashgan davrlarda ham kulolchilik maktablari "texnologik xotira"ni yo'qotmagan; aynan shu xotira keyingi tiklanish bosqichlarining asosiy resursi bo'lgan.

1960–1980-yillar natijalari muhokamada "badiiy e'tirof" va "standartlashuv"ning bir vaqtning o'zida ishlagan murakkab jarayon ekanini ko'rsatadi. Korolyova (1972) xalq badiiy promysllariga qiziqish oshgani, turizm rivojlangani va ma'naviy ehtiyojlar kengaygani sabab sopol buyumlarga talab kuchayganini qayd etadi (Korolyova, 1972, pp. 39–50). Bu talab kulolchilik buyumlarini maishiy predmetdan badiiy qadriyatga aylantirishga xizmat qilgan, muzey va ko'rgazma instituti esa bu jarayonni institutsional tarzda mustahkamlagan (Direktsiya pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan, n.d.). Zhadova (1963) esa kulolchilik markazlarini "maktab" sifatida uzluksiz yashab kelayotgan, bir vaqtning o'zida tajriba almashuvi orqali yangilanayotgan tizim sifatida ko'rsatadi (Zhadova, 1963). Derviz va hammualliflar (1974) albomidagi mintaqaviy guruhlash va turlarga ajratish esa kulolchilikni ilmiy tasniflash va "maktab" tushunchasini mustahkamlash jarayonining dalilidir (Derviz et al., 1974). Biroq natijalar shu davrda ishlab chiqarishning davlat tizimi doirasida tashkil etilishi mahsulotlarni standartlashtirishni ham kuchaytirganini ko'rsatdi. Muhokamada bu holat shunday talqin qilinadi: "badiiy e'tirof" kuchaygani sari ko'rgazma va savdo uchun mo'ljallangan mahsulotlar ko'payadi, bu esa ayrim hollarda bezak va shaklning ommaviylashtirilgan, soddalashtirilgan variantlarini ham yuzaga chiqaradi. Demak, tiklanish jarayoni doimo "aslga qaytish" emas, balki "madaniy merosning yangi talablar ostida qayta formatlanishi" bo'lib ham kechadi. Shunga qaramay, tajribali ustalar tomonidan hududiy uslubiy yadro elementlarini saqlashga intilish davom etgani natijalarda qayd etilgani muhokamada maktablarning yashovchanligini tasdiqlovchi asosiy dalil bo'lib qoladi.

1980-yillar oxiridagi iqtisodiy beqarorlik natijalari muhokamada transformatsiyaning bozor mexanizmlari bilan bog'liq yangi bosqichini ko'rsatadi. Markazlashgan ta'minot va davlat buyurtmalarining kamayishi ustaxonalarning beqarorligini kuchaytirgan bo'lsa-da, bozor munosabatlariga o'tish boshlanishi ayrim ustalarga mustaqil ishlab chiqarish va sotuv kanallarini izlash imkonini bergan. Bunday vaziyatda mahsulotlarda xaridor didiga moslashish kuchayishi mumkin, bu esa uslubiy repertuarining o'zgaruvchanligini oshiradi. Muhokama doirasida bu jarayonni "maktablar yemirilishi" sifatida emas, balki "maktablar o'zini qayta tiklash uchun bozorga moslashish strategiyalarini ishlab chiqishi"

sifatida ham talqin qilish mumkin. Chunki tarixiy jarayonlar ko'rsatadiki, kulolchilik maktablari ko'p marotaba tashqi bosimlar ostida qolgan, biroq yadro elementlarini saqlagan holda yangi sharoitga moslashib kelgan.

Umuman, muhokama natijalar asosida shuni ko'rsatadiki, kulolchilik maktablari ijtimoiy tizim, iqtisodiy muhit va madaniy institutlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab hodisadir. XV–XVIII asrlar ijtimoiy barqarorlashuv davri sifatida maktablarning institutsionallashuviga zamin yaratgan, XIX asr oxiri—XX asr boshlar manbalarida esa maktablar hududiy nom va uslub sifatida ravshan identifikatsiya qilina boshlagan (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). Sovet davri kooperatsiya va standartlashuv bosimi orqali uslubiy tafovutlarga ta'sir qilgan bo'lsa-da, muzey-ko'rgazma instituti va jamiyatning badiiy ehtiyoji orqali kulolchilik badiiy meros sifatida qayta e'tirof etilgan (TsIK SSSR & SNK SSSR, 1927; Sovnarkom SSSR, 1932; Korolyova, 1972, pp. 39–50; Direktsiya pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan, n.d.). Shu tariqa, kulolchilik maktablari tarixini chiziqli taraqqiyot yoki uzilishlar ketma-ketligi sifatida emas, balki barqaror yadro va davr talablari bilan bog'liq transformatsiyalar uyg'unligi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan eng asosli xulosa ekanini muhokama tasdiqlaydi.

CONCLUSION/ ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari va muhokamasi shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston hududida an'anaviy kulolchilik maktablari "bir davrda paydo bo'lgan hodisa" emas, balki uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar mahsulidir. Tadqiqotning asosiy maqsadlariga muvofiq ravishda kulolchilik maktablarining shakllanishi XV–XVIII asrlardagi shaharlashuv, ichki savdo aloqalarining kengayishi, hunarmandchilik mahallalarining mustahkamlanishi hamda ustoz–shogird institutining barqarorlashuvi bilan izchil bog'liq ekani asoslandi. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida esa mazkur maktablar manbalarda aniq hududiy nomlar bilan qayd etilib, rang, bezak va shakl me'yorlari bo'yicha uslubiy identifikatsiya kuchaygani aniqlandi (Shcherbina-Kramarenko, 1898; Denike, 1931). Shuningdek, sovet davrida kooperatsiya va artel tizimlari orqali ishlab chiqarishning markazlashuvi bir tomondan hunarning saqlanib qolishiga imkon yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan standartlashuv va soddalashuv tendensiyalarini kuchaytirgani ko'rsatildi (TsIK SSSR & SNK SSSR, 1927; Sovnarkom SSSR, 1932). Biroq muzey-ko'rgazma instituti, ilmiy tasniflash va ijtimoiy talabning ortishi (xususan 1960–1980-yillarda) kulolchilikni badiiy meros sifatida qayta e'tirof ettirib, hududiy maktablar tushunchasini akademik muomalada mustahkamladi (Korolyova, 1972; Zhadova, 1963; Derviz et al., 1974). Shu tariqa, ish boshida ilgari surilgan gipoteza tasdiqlandi: kulolchilik maktablarining mohiyatini faqat manbada nom bilan qayd etilgan davr bilan cheklash to'liq ilmiy natija bermaydi; aksincha, ularning shakllanishi barqaror

ijtimoiy institutlashuv (XV–XVIII asrlar) va keyingi yozma identifikatsiya (XIX asr oxiri — XX asr boshlar) uygʻunligida tushuntirilgandagina mantiqan asosli xulosaga kelinadi. Natijada, kulolchilik maktablari tarixini “uzilishlar ketma-ketligi” dan koʻra, barqaror yadro (ustoz–shogird tajribasi, texnologik xotira, rang-bezak meʼyorlari) saqlangan holda davr talablari bilan transformatsiyalanib boradigan tizim sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir (Fakhretdinova, 1972; Ekimova, 1959; Dzhabbarov, 1959).

**REFERENCES/ СПИСОК ИСТОЧНИКОВ/ FOYDALANILGAN
ADABIYOTLAR ROʻYXATI**

Denike, B. P. (1931). *Prikladnoe iskusstvo Sredney Azii*. M.–L.: Gosudarstvennoe izdatelʼstvo.

Derviz, G., Zhadova, L., Zhdanko, I., & Mitlyanskiy, D. (1974). *Sovremennaya keramika narodnykh masterov Sredney Azii: Albom*. M.: Sovetskiy khudozhnik.

Direksiya pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan. (n.d.). *Gosudarstvennyy muzey prikladnogo iskusstva Uzbekistana, Tashkent* (rasmiiy sayt materiallari).

Dzhabbarov, I. M. (1959). *Novye materialy k istorii goncharnogo remesla Khorezma*. In S. P. Tolstov (Ed.), *Keramika Khorezma* (pp. 379–396). M.: Izd-vo AN SSSR.

Ekimova, V. V. (1959). *Goncharnoe proizvodstvo v Khivinskom rayone*. In S. P. Tolstov (Ed.), *Keramika Khorezma* (pp. 344–378). M.: Izd-vo AN SSSR.

Fakhretdinova, D. A. (1972). *Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Uzbekistana*. Tashkent: Izd-vo lit-ry i iskusstva im. Gafura Gulyama.

Islamov, F. I. (2008). ZAO “APARTAK” — predpriyatie po otkrytoy razrabotke uglya na Angrenskom burougolʼnom mestorozhdenii. *Gornyy vestnik Uzbekistana*, 1, 3–8.

Korolyova, N. S. (1972). *Razvitie natsionalʼnykh traditsiy v sovremennykh khudozhestvennykh promyslakh SSSR*. *Sovetskaya etnografiya*, 5, 39–50.

Shcherbina-Kramarenko, N. N. (1898). *Goncharnoe proizvodstvo u tuzemtsev Sredney Azii. Iskustvo i khudozhestvennaya promyshlennostʼ*, 3, 200–201.

Sovnarkom SSSR. (1932). *Postanovlenie ob organizatsionnom stroitelʼstve promyslovoy kooperatsii* (23.II.1932).

Sukhareva, O. A. (1966). *Bukhara XIX — nachala XX veka: Pozdnefeodalʼnyy gorod i ego naselenie*. M.: Nauka.

TsIK SSSR & SNK SSSR. (1927). *Polozhenie o promyslovoy kooperatsii* (11 maya 1927 g.).

Zhadova, L. A. (1963). *Sovremennaya keramika Uzbekistana*. M.: Iskustvo.